

O'QUVCHILARNING AQLIY TARBIYALANGANLIK DARAJASINI TASHXIS ETISH METODIKASI

Sa'dullayeva Gulzoda Axmadjon qizi

Urganch RANCH texnologiya Universiteti

Pedagogika mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20487230>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 26-may 2026 yil

Ma'qullandi: 28-may 2026 yil

Nashr qilindi: 30-may 2026 yil

KEYWORDS

aqliy tarbiya, aqliy tarbiyalanganlik, pedagogik diagnostika, tashxis metodikasi, mantiqiy fikrlash, bilish faoliyati, o'quvchi shaxsi, mustaqil fikrlash, baholash mezonlari, ta'lim sifati.

ABSTRACT

Mazkur maqolada o'quvchilarning aqliy tarbiyalanganlik darajasini tashxis etishning nazariy va metodik asoslari yoritilgan. Aqliy tarbiyaning shaxs kamolotidagi o'rni, uning tarkibiy komponentlari hamda o'quvchilarning intellektual rivojlanish ko'rsatkichlarini aniqlash mezonlari tahlil qilingan. Shuningdek, aqliy tarbiyalanganlik darajasini baholashda qo'llaniladigan pedagogik diagnostika usullari, test, kuzatish, suhbat, so'rovnoma va amaliy topshiriqlarning imkoniyatlari ochib berilgan. Olingan natijalar ta'lim jarayonini individuallashtirish, o'quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirish hamda aqliy tarbiya samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim tizimi oldiga qo'yilayotgan asosiy vazifalardan biri har tomonlama rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, intellektual salohiyati yuqori bo'lgan shaxsni tarbiyalashdan iboratdir. Zamonaviy jamiyatning taraqqiyot darajasi, avvalo, inson kapitalining sifati, uning bilim olishga bo'lgan ehtiyoji va aqliy faoliyatining samaradorligi bilan belgilanadi. Shu bois ta'lim jarayonida o'quvchilarning aqliy rivojlanishini ta'minlash, ularda tanqidiy va mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish hamda aqliy tarbiyalanganlik darajasini muntazam ravishda tashxis etib borish dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi.

Aqliy tarbiya shaxsning bilish faoliyatini rivojlantirish, ilmiy dunyoqarashini shakllantirish, mustaqil fikrlashga o'rgatish hamda intellektual salohiyatini yuksaltirishga qaratilgan pedagogik jarayondir. Mazkur jarayon o'quvchilarning nafaqat bilimlarni egallashiga, balki ularni tahlil qilish, umumlashtirish, taqqoslash, xulosa chiqarish va amaliyotda qo'llash qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Aqliy tarbiya natijasida o'quvchida bilimga intilish, izlanish, muammoli vaziyatlarni hal etish va yangilik yaratishga bo'lgan ichki ehtiyoj shakllanadi. Shu sababli aqliy tarbiya bugungi kunda ta'lim-tarbiya jarayonining markaziy yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Ta'lim amaliyotida o'quvchilarning bilim darajasini baholashga qaratilgan mexanizmlar yetarlicha shakllangan bo'lsa-da, ularning aqliy tarbiyalanganlik darajasini aniqlash, ya'ni bilish faoliyatining rivojlanganlik holati, tafakkur operatsiyalarining shakllanganligi, mustaqil fikrlash va ijodkorlik ko'rsatkichlarini baholash masalasi hali ham dolzarbligicha qolmoqda.

Chunki o'quvchining yuqori baho olishi har doim ham uning aqliy jihatdan yetuk yoki intellektual salohiyati yuqori ekanligini anglatmaydi. Aksincha, ayrim hollarda o'quvchi muayyan bilimlarni yodlab olishi mumkin, biroq ularni tahlil qilish, yangi vaziyatlarga moslashtirish yoki mustaqil xulosa chiqarishda qiyinchiliklarga duch keladi. Shu nuqtayi nazardan, aqliy tarbiyalanganlik darajasini ilmiy asoslangan mezonlar va diagnostik metodikalar orqali aniqlash zarurati yuzaga keladi.

Pedagogik diagnostika ta'lim jarayonining samaradorligini aniqlash, mavjud muammolarni o'z vaqtida bartaraf etish va o'quvchilarning individual rivojlanish dinamikasini kuzatish imkonini beruvchi muhim vosita hisoblanadi. Diagnostik tadqiqotlar yordamida o'quvchilarning tafakkur darajasi, intellektual qobiliyatlari, bilim olish motivatsiyasi, muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish kompetensiyasi va ijodiy faoliyat ko'rsatkichlari aniqlanadi. Mazkur ma'lumotlar esa pedagoglarga ta'lim mazmunini takomillashtirish, individual yondashuvni amalga oshirish va aqliy tarbiya jarayonini samarali tashkil etish imkoniyatini yaratadi.

Aqliy tarbiyalanganlik darajasini tashxis etishda kompleks yondashuv alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki aqliy rivojlanish faqatgina bilim hajmi bilan emas, balki o'quvchining fikrlash tezligi, tahliliy qobiliyati, muammolarni hal etish ko'nikmalari, ijodiy yondashuvi va refleksiv faoliyati bilan ham belgilanadi. Shu sababli tashxis jarayonida testlar, kuzatish metodlari, suhbatlar, so'rovnomalar, amaliy va ijodiy topshiriqlar hamda pedagogik monitoring vositalaridan kompleks foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bunday yondashuv o'quvchining aqliy tarbiyalanganlik darajasini har tomonlama va xolis baholash imkonini beradi.

Mamlakatimizda ta'lim sifatini oshirish, yosh avlodning intellektual salohiyatini rivojlantirish va innovatsion fikrlaydigan kadrlarni tayyorlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Bu esa umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'quvchilarning aqliy rivojlanish ko'rsatkichlarini muntazam monitoring qilish, ularning bilish faoliyatini takomillashtirish hamda zamonaviy diagnostik metodikalardan foydalanishni taqozo etadi. Shunday ekan, o'quvchilarning aqliy tarbiyalanganlik darajasini tashxis etish metodikasini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish ta'lim samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Demak, o'quvchilarning aqliy tarbiyalanganlik darajasini tashxis etish metodikasini ilmiy asosda takomillashtirish, uning mezonlari, ko'rsatkichlari va baholash mexanizmlarini aniqlashtirish bugungi pedagogika fanining dolzarb vazifalaridan biri bo'lib, mazkur tadqiqotning ilmiy-amaliy ahamiyatini belgilaydi. Bu esa o'quvchilarning intellektual salohiyatini yanada rivojlantirish, ularning mustaqil va tanqidiy fikrlash kompetensiyalarini shakllantirish hamda ta'lim sifatini yangi bosqichga ko'tarishga xizmat qiladi.

Tadqiqot jarayonida aqliy tarbiyalanganlik tushunchasi o'quvchining bilimlarni ongli egallashi, ularni tahlil qilishi, umumlashtirishi, taqqoslashi, sabab-oqibat aloqalarini aniqlashi, mustaqil xulosa chiqarishi va yangi vaziyatlarda qo'llay olishi bilan bog'liq murakkab pedagogik hodisa sifatida qaraldi. Shu sababli o'quvchilarning aqliy tarbiyalanganlik darajasini baholashda faqat bilim hajmini aniqlash bilan cheklanilmay, ularning tafakkur operatsiyalari, bilishga bo'lgan qiziqishi, ijodiy yondashuvi va refleksiv munosabati ham asosiy mezon sifatida belgilandi. Tadqiqot materiali quyidagi yo'nalishlar asosida shakllantirildi: birinchidan, o'quvchilarning nazariy bilimlarni o'zlashtirish darajasi; ikkinchidan, mantiqiy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalari; uchinchidan, mustaqil fikr yuritish va qaror qabul qilish qobiliyati;

to'rtinchidan, bilish motivatsiyasi va o'quv faoliyatiga munosabati; beshinchidan, ijodiy topshiriqlarni bajarishdagi faolligi; oltinchidan, o'z faoliyatini tahlil qilish va baholash malakasi. Tadqiqot metodikasi kompleks yondashuvga asoslandi. Chunki o'quvchining aqliy tarbiyalanganlik darajasi faqat bitta ko'rsatkich orqali aniqlanmaydi. U bilim, tafakkur, motivatsiya, ijodkorlik va refleksiya kabi bir nechta tarkibiy komponentlarning o'zaro uyg'unligi orqali namoyon bo'ladi. Shuning uchun tadqiqotda test, kuzatish, suhbat, so'rovnoma, amaliy topshiriqlar, ijodiy vazifalar va pedagogik tahlil metodlaridan foydalanildi.

Test metodi yordamida o'quvchilarning nazariy bilimlari, mantiqiy fikrlash qobiliyati, umumlashtirish va xulosa chiqarish ko'nikmalari aniqlandi. Test topshiriqlari oddiy reproduktiv savollardan emas, balki o'quvchini fikrlashga, tahlil qilishga va sabab-oqibat bog'liqliklarini aniqlashga undaydigan savollar asosida tuzildi. Bunday testlar o'quvchilarning faqat yodlangan bilimlarini emas, balki ularning aqliy faoliyatini ham baholash imkonini berdi. Kuzatish metodi orqali o'quvchilarning dars jarayonidagi intellektual faolligi, savol-javoblardagi ishtiroki, yangi bilimlarni qabul qilish tezligi, mustaqil ishlashga intilishi va muammoli vaziyatlarda o'zini tutish holatlari o'rganildi. Kuzatish jarayonida o'quvchining darsdagi faolligi, fikr bildirishga tayyorligi, o'z nuqtayi nazarini asoslay olishi, guruhli ishda ishtiroki va ijodiy tashabbus ko'rsatishi alohida qayd etildi.

Suhbat metodi o'quvchilarning bilimga bo'lgan munosabati, o'qishga qiziqishi, o'z fikrini erkin bayon etish qobiliyati va intellektual ehtiyojlarini aniqlashda muhim vosita sifatida qo'llanildi. Suhbat davomida o'quvchilarga ochiq savollar berilib, ularning fikrlash darajasi, javobni asoslash uslubi va mustaqil mulohaza yuritish qobiliyati baholandi.

So'rovnoma metodi yordamida o'quvchilarning bilishga bo'lgan motivatsiyasi, mustaqil o'qishga munosabati, murakkab topshiriqlarni bajarishga tayyorligi, ijodiy faoliyatga qiziqishi va o'z bilimini baholash malakasi o'rganildi. So'rovnoma natijalari o'quvchilarning aqliy tarbiyalanganlik darajasini baholashda qo'shimcha diagnostik ma'lumot sifatida xizmat qildi. Amaliy topshiriqlar orqali o'quvchilarning egallagan bilimlarini yangi vaziyatlarda qo'llay olish darajasi aniqlandi. Bunday topshiriqlar muammoli vaziyatlar, tahliliy savollar, matn bilan ishlash, jadval va sxemalarni izohlash, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash hamda xulosa chiqarishga qaratildi. Mazkur metod o'quvchilarning nazariy bilimlarini real o'quv vaziyatlarida qo'llash imkoniyatini ko'rsatib berdi.

Ijodiy topshiriqlar esa o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, nostandart yechim topishi, yangi g'oya ilgari surishi va o'z fikrini asoslab berish ko'nikmalarini tashxis etishga xizmat qildi. Ijodiy topshiriqlar sifatida kichik loyiha ishlari, muammoli savollarga javob yozish, mavzu bo'yicha klaster yoki konseptual xarita tuzish, voqea-hodisalarni tahlil qilish kabi vazifalardan foydalanildi. Tadqiqotda o'quvchilarning aqliy tarbiyalanganlik darajasini aniqlash uchun quyidagi mezonlar belgilandi: bilim-mezon, tafakkur-mezon, motivatsion-mezon, ijodiy-mezon va refleksiv-mezon. Bilim-mezon o'quvchining o'quv materialini tushunishi, asosiy tushunchalarni izohlashi va bilimlarni tizimlashtira olishini ifodalaydi. Tafakkur-mezon esa tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, xulosa chiqarish va dalillash ko'nikmalarini o'z ichiga oladi. Motivatsion-mezon o'quvchining bilishga qiziqishi, o'quv faoliyatidagi faolligi va mustaqil izlanishga intilishini ko'rsatadi. Ijodiy-mezon yangi g'oya yaratish, muammoga noodatiy yondashish va ijodiy vazifalarni bajarish qobiliyatini belgilaydi. Refleksiv-mezon esa o'quvchining o'z faoliyatini baholashi, xatolarini anglay olishi va o'z ustida ishlashga tayyorligini aks ettiradi. Mazkur mezonlar asosida o'quvchilarning aqliy tarbiyalanganlik

darajasi yuqori, o'rta va past darajalarga ajratildi. Yuqori darajadagi o'quvchilar bilimlarni ongli ravishda egallaydi, mustaqil tahlil qiladi, dalillar asosida xulosa chiqaradi, muammoli vaziyatlarda ijodiy yechim topadi va o'z faoliyatini tanqidiy baholay oladi. O'rta darajadagi o'quvchilar asosiy bilimlarni egallagan bo'lsa-da, ularni qo'llashda o'qituvchi ko'magiga ehtiyoj sezadi, fikrini asoslashda ayrim qiyinchiliklarga duch keladi. Past darajadagi o'quvchilarda esa bilimlarni yuzaki o'zlashtirish, mustaqil fikrlashning sustligi, muammoli topshiriqlarga qiziqishning pastligi va refleksiv faoliyatning yetarlicha shakllanmaganligi kuzatiladi. Tashxis jarayonida olingan natijalar sifat va miqdor jihatdan tahlil qilindi. Miqdoriy tahlilda test natijalari, so'rovnomalar javoblari va amaliy topshiriqlardan olingan ballar umumlashtirildi. Sifat tahlilida esa o'quvchilarning fikrlash uslubi, javoblarning mazmuni, ijodiy yondashuvi, mustaqil qaror qabul qilish holatlari va o'z faoliyatiga munosabati tahlil qilindi.

Tadqiqot jarayonida diagnostik natijalarning xolisligini ta'minlash maqsadida bir nechta metodlardan birgalikda foydalanildi. Bu esa o'quvchining aqliy tarbiyalanganlik darajasini faqat test natijalari asosida emas, balki uning darsdagi faoliyati, suhbatdagi javoblari, ijodiy topshiriqlardagi ishtiroki va o'z-o'zini baholash ko'rsatkichlari asosida aniqlash imkonini berdi. Shunday qilib, mazkur tadqiqotda qo'llanilgan material va metodlar o'quvchilarning aqliy tarbiyalanganlik darajasini kompleks, tizimli va xolis tashxis etishga yo'naltirildi. Ushbu metodika o'qituvchiga har bir o'quvchining intellektual rivojlanish holatini aniqlash, mavjud muammolarni belgilash, individual yondashuvni amalga oshirish va aqliy tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Muhokama.

O'quvchilarning aqliy tarbiyalanganlik darajasini tashxis etish masalasi zamonaviy pedagogika fanida alohida ahamiyatga ega bo'lib, u ta'lim jarayonining faqat bilim berish bilan cheklanib qolmasdan, o'quvchi shaxsining intellektual rivojlanishini tizimli kuzatish, baholash va takomillashtirish zaruratidan kelib chiqadi. Chunki bugungi ta'lim jarayonida o'quvchining o'zlashtirgan bilimlari miqdori emas, balki ushbu bilimlardan qanday foydalanishi, ularni tahlil qila olishi, mustaqil xulosa chiqarishi, muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilishi va ijodiy fikrlay olishi muhim mezon sifatida qaralmoqda.

Aqliy tarbiyalanganlik tushunchasi o'quvchining umumiy intellektual tayyorgarligi, tafakkur madaniyati, bilishga bo'lgan ehtiyoji, mustaqil fikrlash qobiliyati va o'z-o'zini rivojlantirishga bo'lgan ichki motivatsiyasi bilan bevosita bog'liqdir. Shu jihatdan qaralganda, aqliy tarbiyalanganlik oddiy bilimdonlikdan farq qiladi. Bilimdonlik ko'proq ma'lum ma'lumotlarni eslab qolish va qayta bayon qilish bilan bog'liq bo'lsa, aqliy tarbiyalanganlik bilimlarni ongli anglash, ularni hayotiy va o'quv vaziyatlarida qo'llash, yangi bilimlarni mustaqil egallash hamda intellektual faoliyatni boshqarish qobiliyatini ifodalaydi.

Tadqiqot natijalarining tahlili shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning aqliy tarbiyalanganlik darajasini aniqlashda faqat an'anaviy nazorat shakllariga tayanish yetarli emas. Chunki nazorat ishlari, og'zaki savol-javob yoki standart testlar ko'pincha o'quvchining bilim hajmini aniqlaydi, biroq uning mantiqiy fikrlash, taqqoslash, umumlashtirish, muammoni tahlil qilish va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini to'liq ochib bera olmaydi. Shu sababli diagnostika jarayonida kompleks metodik yondashuvdan foydalanish zarur.

Kompleks diagnostika o'quvchining aqliy rivojlanishini bir nechta ko'rsatkichlar asosida baholash imkonini beradi. Jumladan, test topshiriqlari orqali nazariy bilim va mantiqiy fikrlash darajasi aniqlansa, kuzatish metodi yordamida darsdagi intellektual faollik, suhbat orqali

mustaqil mulohaza yuritish qobiliyati, so'rovnomalar orqali bilishga bo'lgan motivatsiya, ijodiy topshiriqlar orqali esa nostandart fikrlash va yangi yechim topish qobiliyati baholanadi. Bunday yondashuv o'quvchining aqliy tarbiyalanganlik holatini bir tomonlama emas, balki har tomonlama o'rganishga xizmat qiladi.

Aqliy tarbiyalanganlik darajasini tashxis etishda mezon va ko'rsatkichlarning aniq belgilanishi muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot davomida bilim-mezon, tafakkur-mezon, motivatsion-mezon, ijodiy-mezon va refleksiv-mezon asosiy diagnostik mezonlar sifatida ajratildi. Ushbu mezonlar o'quvchining intellektual rivojlanishini turli jihatlardan baholash imkonini beradi. Masalan, bilim-mezon o'quvchining o'quv materialini qay darajada tushunganini aniqlasa, tafakkur-mezon uning tahlil qilish, dalillash va xulosa chiqarish salohiyatini ko'rsatadi. Motivatsion-mezon o'quvchining bilishga qiziqishi va mustaqil izlanishga intilishini belgilaydi. Ijodiy-mezon yangicha fikrlash va muammoga noodatiy yondashuvni aniqlaydi. Refleksiv-mezon esa o'quvchining o'z faoliyatini anglash, baholash va takomillashtirish qobiliyatini ifodalaydi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, o'quvchilarning aqliy tarbiyalanganlik darajasi bir xil emas va ularning individual xususiyatlari, oilaviy muhit, o'qitish metodlari, o'quv fanlariga bo'lgan qiziqishi, mustaqil ishlash tajribasi hamda ta'lim muhitining intellektual rag'batlantiruvchi imkoniyatlariga bog'liq holda farqlanadi. Ayrim o'quvchilar bilimlarni tez o'zlashtiradi, savollarga mustaqil javob beradi, fikrini asoslay oladi va muammoli vaziyatlarda faol ishtirok etadi. Boshqa o'quvchilarda esa tayyor javobni kutish, o'qituvchi ko'rsatmasiz harakat qila olmaslik, o'z fikrini dalillashda qiynalish va ijodiy topshiriqlardan chekinish holatlari kuzatiladi.

Bu holat shuni ko'rsatadiki, aqliy tarbiyalanganlikni rivojlantirishda o'qituvchining metodik mahorati hal qiluvchi omillardan biridir. O'qituvchi dars jarayonida o'quvchini faqat tinglovchi yoki tayyor bilimni qabul qiluvchi subyekt sifatida emas, balki faol fikrlovchi, izlovchi, savol beruvchi va muammoni hal qiluvchi shaxs sifatida shakllantirishi lozim. Buning uchun darslarda muammoli ta'lim, evristik suhbat, tahliliy topshiriqlar, mantiqiy savollar, loyiha ishlari, guruhli muhokamalar va ijodiy vazifalardan foydalanish zarur.

Aqliy tarbiyalanganlik darajasini tashxis etish metodikasining muhim jihatlaridan biri shundaki, u o'quvchining mavjud holatini aniqlash bilan birga, uning keyingi rivojlanish yo'nalishlarini ham belgilab beradi. Diagnostika natijalari o'qituvchiga qaysi o'quvchida mantiqiy fikrlash sust rivojlanganini, kimda bilishga qiziqish pastligini, qaysi o'quvchi ijodiy topshiriqlarda faol emasligini yoki kim o'z faoliyatini baholashda qiynalayotganini aniqlash imkonini beradi. Natijada ta'lim jarayonida individual va differensial yondashuvni amalga oshirish uchun zarur pedagogik asos yaratiladi.

Aqliy tarbiyalanganlikning yuqori darajasi o'quvchining bilimlarni ongli egallashi, mustaqil tahlil qilishi, muammoli vaziyatlarda to'g'ri yechim topishi, dalillar asosida xulosa chiqarishi va o'z fikrini erkin ifodalashi bilan tavsiflanadi. Bunday o'quvchilar o'quv jarayonida faollik ko'rsatadi, savollar beradi, yangi bilimlarni avvalgi bilimlar bilan bog'laydi, mustaqil izlanishga intiladi va o'z bilim faoliyatini nazorat qila oladi. Ularning javoblarida izchillik, mantiqiylik, dalillilik va ijodiy yondashuv yaqqol namoyon bo'ladi.

O'rta darajadagi o'quvchilarda asosiy bilimlar mavjud bo'lsa-da, ularni mustaqil qo'llashda muayyan qiyinchiliklar kuzatiladi. Ular berilgan topshiriqlarni bajaradi, biroq murakkab tahliliy yoki ijodiy vazifalarda o'qituvchi ko'magiga ehtiyoj sezadi. Bunday

o'quvchilarda bilishga qiziqish barqaror emas, ayrim hollarda faollik ko'rsatsa, boshqa vaziyatlarda sustlik namoyon bo'ladi. Ularning aqliy tarbiyalanganlik darajasini oshirish uchun bosqichma-bosqich murakkablashib boruvchi topshiriqlar, rag'batlantiruvchi savollar va mustaqil ishlashga yo'naltirilgan metodlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Past darajadagi o'quvchilarda esa bilimlarni yuzaki o'zlashtirish, mustaqil fikrlashning sustligi, mantiqiy bog'lanishlarni aniqlashdagi qiyinchiliklar, ijodiy faoliyatga qiziqishning pastligi va o'z-o'zini baholash ko'nikmalarining yetarlicha shakllanmaganligi kuzatiladi. Bunday holat o'quvchining intellektual imkoniyatlari pastligini emas, balki uning bilish faoliyati yetarli darajada rag'batlantirilmaganini, metodik yondashuvlar to'g'ri tanlanmaganini yoki individual ehtiyojlari hisobga olinmaganini ko'rsatishi mumkin. Shu sababli past darajadagi o'quvchilar bilan ishlashda qo'llab-quvvatlovchi ta'lim muhiti, sodda muammoli topshiriqlar, vizual vositalar, bosqichli yo'riqnomalar va ijobiy rag'batlantirish muhim ahamiyatga ega.

Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, aqliy tarbiyalanganlikni tashxis etish metodikasi faqat baholash vositasi sifatida emas, balki rivojlantiruvchi pedagogik mexanizm sifatida ham qaralishi lozim. Chunki diagnostika jarayonining o'zi o'quvchini fikrlashga, o'z faoliyatini tahlil qilishga, xatolarini anglashga va keyingi faoliyatini rejalashtirishga undaydi. Ayniqsa, refleksiv topshiriqlar o'quvchida "Men nimani bilaman?", "Nimani tushunmadim?", "Qanday qilib yaxshiroq natijaga erishishim mumkin?" kabi savollar asosida o'z-o'zini rivojlantirish ehtiyojini shakllantiradi.

Aqliy tarbiyalanganlikni baholashda o'qituvchi subyektivlikka yo'l qo'ymasligi uchun aniq diagnostik mezonlar, baholash indikatorlari va ball tizimidan foydalanishi zarur. Har bir topshiriq o'quvchining qaysi kompetensiyasini aniqlashga xizmat qilishi oldindan belgilanishi kerak. Masalan, tahliliy savollar tafakkur mezonini, ijodiy topshiriqlar ijodiy mezonni, o'z-o'zini baholash varaqalari refleksiv mezonni, so'rovnomalar esa motivatsion mezonni aniqlashga yo'naltiriladi. Bunday tizim diagnostika natijalarining xolisligi va ishonchliligini oshiradi.

Shuningdek, tashxis natijalarini faqat reyting yoki baho sifatida talqin qilish to'g'ri emas. Diagnostik ma'lumotlar o'quvchi rivojlanishining pedagogik xaritasi sifatida xizmat qilishi lozim. Ya'ni o'qituvchi ushbu natijalar asosida har bir o'quvchi uchun individual rivojlanish yo'nalishini belgilashi, qo'shimcha topshiriqlar tizimini ishlab chiqishi va ta'lim jarayonini moslashtirishi kerak. Bu esa ta'limning insonparvarlik, shaxsga yo'naltirilganlik va differensial yondashuv tamoyillariga mos keladi.

Aqliy tarbiyalanganlikni rivojlantirishda o'quv muhitining xarakteri ham muhim o'rin tutadi. Agar dars jarayonida o'quvchiga erkin fikr bildirish, savol berish, xato qilishdan qo'rqmaslik, o'z nuqtayi nazarini asoslash va ijodiy yechim taklif etish imkoniyati yaratilsa, uning aqliy faolligi ortadi. Aksincha, faqat tayyor bilimlarni yodlash, qat'iy namunaga amal qilish va xatodan qo'rqish muhitida o'quvchining mustaqil fikrlashi cheklanadi. Shu sababli diagnostika natijalari ta'lim muhitini qayta tashkil etish uchun ham muhim ko'rsatkich bo'lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda raqamli ta'lim texnologiyalari ham o'quvchilarning aqliy tarbiyalanganlik darajasini tashxis etishda keng imkoniyatlar yaratmoqda. Elektron testlar, interaktiv topshiriqlar, onlayn so'rovnomalar, raqamli portfolio, o'quv analitikasi va avtomatlashtirilgan baholash tizimlari o'quvchining rivojlanish dinamikasini muntazam kuzatish imkonini beradi. Biroq bunday vositalar pedagogik maqsadga muvofiq tanlanishi va o'qituvchining metodik

tahlili bilan uyg'unlashtirilishi lozim. Chunki texnologiya faqat vosita bo'lib, uning samaradorligi pedagogik mazmun va metodik yondashuvga bog'liqdir.

O'quvchilarning aqliy tarbiyalanganlik darajasini tashxis etish metodikasini samarali qo'llash uchun o'qituvchilarda diagnostik kompetensiya shakllangan bo'lishi zarur. Diagnostik kompetensiya o'qituvchining o'quvchi rivojlanishini kuzata olishi, kerakli metodlarni tanlashi, natijalarni tahlil qilishi, pedagogik xulosa chiqarishi va ular asosida ta'lim jarayonini takomillashtira olishi bilan belgilanadi. Shu bois pedagog kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirish jarayonida pedagogik diagnostika, baholash mezonlari, testologiya, psixologik-pedagogik kuzatish va refleksiv tahlil masalalariga alohida e'tibor qaratish zarur.

Muhokama asosida aytish mumkinki, o'quvchilarning aqliy tarbiyalanganlik darajasini tashxis etish metodikasi ta'lim jarayonida uch asosiy vazifani bajaradi. Birinchidan, aniqlovchi vazifa — o'quvchilarning mavjud intellektual rivojlanish darajasini belgilaydi. Ikkinchidan, rivojlantiruvchi vazifa — o'quvchining bilish faoliyatini faollashtiradi va uni mustaqil fikrlashga undaydi. Uchinchidan, boshqaruvchi vazifa — o'qituvchiga ta'lim jarayonini rejalashtirish, individual yondashuvni tashkil etish va pedagogik ta'sir samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Shunday qilib, o'quvchilarning aqliy tarbiyalanganlik darajasini tashxis etish metodikasi zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. U o'quvchining bilim darajasini emas, balki uning fikrlash madaniyati, bilishga intilishi, ijodiy salohiyati va o'z-o'zini rivojlantirish imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Mazkur metodika asosida tashkil etilgan diagnostik faoliyat o'quvchilarning intellektual rivojlanishini chuqur o'rganish, ularning individual ehtiyojlarini aniqlash va aqliy tarbiya samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyot ro'yxati:

1. Подласый И.П. Педагогика: учебник для вузов. – М.: Юрайт, 2021. – 408 с.
2. Слостенин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. Педагогика: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – М.: Академия, 2019. – 608 с.
3. Загвязинский В.И. Теория обучения и воспитания: учебник и практикум. – М.: Академия, 2020. – 256 с.
4. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2020. – 713 с.
5. Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. – New York: Longman, 2018. – 207 p.
6. Woolfolk A. Educational Psychology. – London: Pearson Education, 2020. – 672 p.